

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 314.17

ПРОЦЕС УРБАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Дуюн А.І., Норцова А.Є., Гринь С.О.
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

Досліджено теоретичні питання виникнення процесу урбанізації. Виявлено основні риси даного процесу. Розглянуто особливості урбанізації. Простеження тенденція у зміні співвідношення міського та сільського населення. Запропоновані деякі варіанти що до усунення наслідків.

Ключові слова: урбанізація, місто, мегаполіс, населення, село, агломерація.

Постановка проблеми. Однією з найбільш гострих глобальних проблем сучасного людства і екології є процес урбанізації. Для цього є досить вагомі підстави. Великі поселення існували ще в глибокій давнині, наприклад: Фіви на території сучасного Єгипту були самим великим містом світу ще в 1300 р. до н. е., Вавилон – в 200 г. до н. е.; Рим – в 100 г. до н. е. Проте процес урбанізації як загальнопланетарне явище датується двадцятьма віками пізніше. Ще 1800 г. в містах проживало лише близько 3% населення світу, в той час як сьогодні вже близько половини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методологічні аспекти демографічних, соціально-економічних процесів в Україні та світі, які викладені в працях вітчизняних вчених.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемам і тенденціям невпинного збільшення кількості міського населення, актуальним залишається питання вирішення або призупинення процесу урбанізації.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є розгляд поняття «урбанізація» та її негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Урбанізація – це соціально-економічний процес, що виражається в зростанні міських поселень, концентрації населення в них, особливо у великих містах і розповсюдженні міського образу життя.

Загальною причиною виникнення міст є нагромадження багатства населення внаслідок збільшення нерівності, зростання загальної продуктивності праці і, як результат, поглиблення спеціалізації: появи професійних ремісників та торговців і, пізніше, адміністраторів, військових та служителів культу. Ураховуючи постійні напади сусідів, та чи інша спільнота була вимушена захищатись – будувати мури навколо поселення. Зважаючи на дорожнечу таких споруд можливо зробити висновок, що місто народилось внаслідок об'єднання людей навколо спільного проекту – захищати себе і, вирішивши цю проблему, торгувати, надаючи безпечний притулок заїзним торговцям. Зрозуміло, що нерідко такі міста стають центрами політичного життя та ремісництва. Відносну свободу життя в сільській місцевості люди міняли на захищеність

та багатство. Пізніше з'являється новий, особливий тип поселень колоніального типу. Особливістю виникнення багатьох з них є певна заміна стихійності плануванні [1].

Особливості урбанізації в розвинених країнах проявляються в наступному:

- уповільнення темпів зростання і стабілізація частки міського населення в загальному населенні країни. Уповільнення спостерігається, коли частка міського населення перевищує 75%, а стабілізація – 80%. Такий рівень урбанізації відзначається в Великобританії, Бельгії, Нідерландах, Данії та Німеччині;
 - стабілізація і приплив населення в окремі регіони сільській місцевості;
 - припинення демографічного зростання столичних агломерацій, які концентрують населення, капітал, соціально-культурні та управлінські функції. Більш того, в останні роки в столичних агломераціях США, Великобританії, Австралії, Франції, Німеччині та Японії намітився процес деконцентрації виробництва і населення, що виявляється у відтоку населення з ядер агломерацій в їх зовнішні зони і навіть за межі агломерацій;
 - зміна етнічного складу міст внаслідок безперервної міграції з країн, що розвиваються. Висока народжуваність в сім'ях мігрантів значно впливає на зменшення частки «титульного» населення міст;
 - розміщення нових робочих місць в зовнішніх зонах агломерації і навіть за їх межами.
- Урбанізації притаманні такі риси:
- частка міського населення в загальній чисельності населення регіону, всієї країни;
 - щільність і ступінь рівномірності розташування по країні мережі міст;
 - «розповзання» міст, розширення їхньої території. Для сучасної урбанізації особливо властивим є перехід від простих до групових форм міського розселення – від звичайного «точкового» міста до міських агломерацій – компактних територіальних угруповань міських і сільських поселень.
 - транспортна та інша доступність великих міст для населення країни;
 - різноманітність галузей народного господарства;

- різноманітність видів трудової, дозвільної діяльності населення;

- поширення міських форм життя як на населення міст, так і на жителів села.

- швидкі темпи зростання кількості міського населення (у 1800 р. в містах проживало близько 14% населення світу, у 1950 р. – 29%, а в 1990 р. – 46%. У середньому міське населення щороку збільшується приблизно на 50 млн осіб.)

- зосередження населення і господарства переважно у великих містах. (великі міста зазвичай краще задовольняють духовні потреби людей, ліпше забезпечують достаток і різноманітність товарів і послуг, доступ до інформаційних джерел) [2].

У світі в цілому частка сільського населення з початку ХХІ ст. стала меншою, ніж міського. Однак у більшості країн, що розвиваються, кількість жителів сільських поселень значно переважає міських жителів, особливо в Африці та Азії.

У розвинутих країнах сформувалися дві основні форми сільського розселення: групова і розсіяна (дисперсна). Перша характеризується існуванням малих і великих сіл, селищ (у країнах Європи, Японії). У США і колишніх переселенських колоніях (Канада, Австралія, Нова Зеландія) переважає розсіяне розселення: окремі ферми та приміські селища з установами, що обслуговують групи ферм. Велика частина сільського населення західноєвропейських країн не зайнята в сільському господарстві. Великого поширення набули тут щоденні маятникові поїздки до міста на роботу і навчання [3].

Як правило, місто – це територія найбільшої концентрації населення порівняно з оточуючим середовищем та зосередженням господарських, суспільних, культурних, технічних та адміністративно-політичних видів діяльності. Взаємовідносини між цими внутрішніми функціями а також їхній вплив на оточення вимагають розгляду міста як складної системи, елементи якої мають бути проаналізовані.

Зрозуміло, що міста існували за історичних часів, але до недавнього часу світова популяція була переважно сільською, сучасне місто народилось з індустріальною революцією, розвитком засобів комунікацій, сільської міграції. Західна Європа і Північна Америка в ХІХ ст. зазнали швидкої урбанізації, тоді як у дореволюційній Росії в 1904 р. міське населення складало 17%, а у світі в 1900 р. воно не перевищувало 14% (проти 6,4% в 1850 р.). У середині ХХ ст. вже 30% жителів планети вважалась містянами, і цей ріст прискорюється. Зараз ця частка перетнула поріг в 50% і продовжує швидко збільшуватись, на що особливо впливає урбанізація двох найбільш населених країн: Китаю та Індії.

Глобалізм процесу урбанізації особливо наявний на прикладі країн, що розвиваються. Урбанізація тут своєрідна, веде до стрімкого зростання «псевдоміського населення». Мільйони людей в міста жене безземелля, відсутність шансів знайти роботу в сільській місцевості. Вони поповнюють населення кварталів на периферії великих міст. Експерти ООН підрахували, що понад однієї третьої міського населення країн, що розвиваються живе в хрущобах, причому їх частка швидко зростає (в Боготі воно досягає 60%, в Ріо-

де-Жанейро – 40% і т. д.). Якість життя в цих містах все більше визначається «дикими передмістями», а передмістя стають за розмірами часом більше самих міст.

Велику проблему представляють катастрофи для великих міст. Скупченість населення в них має наслідком більшу, ніж в сільській місцевості, загибель людей під час катастроф, наприклад, при землетрусах.

Більш того, мегаполіси часом самі провокують катастрофічні явища через сильний вплив на навколишнє середовище. Існує дуже чітка закономірність: чим нижче технічний і соціально-економічний рівень розвитку міста, тим більша ймовірність загибелі населення при катастрофах. Наприклад, в містах Азії загибель міського населення під час катастроф в два рази вище, ніж в Європі.

Зростання чисельності міського населення викликає складнощі з переробкою сміття, що утворюється в містах. Велику частину відходів просто скидають у річки або викидають на вулиці міста. Відходи забруднюють воду, в результаті чого вона стає непридатною для споживання людьми.

Отже, міським жителям все важче і важче знайти чисту воду. Деякі міста в країнах Африки не можуть забезпечити своїх мешканців достатньою кількістю води, тому що значна її частина втрачається внаслідок протікання водопроводів. По суті, в країнах більша частина міського населення змушена кип'ятити воду або купувати воду в пляшках, що дуже дорого.

За останні десятиліття збільшився і змінився склад забруднень, які несуть в собі міські стічні води, тверді побутові відходи, вихлопи автотранспорту, викиди в атмосферу виробництв. Ґрунти містять у своєму складі перенасичені важкими металами. Тривалість життя городянина нижче, ніж у сільського мешканця.

Станом на 1 грудня 2013 року густина населення України становила 75,2 осіб на 1 км². Найвища густина населення характерна для східних областей (разом з Києвом). Досить низька густина населення у поліських і степових областях України. Максимальна густина населення (162,3 осіб на 1 км²) зафіксована у Донецькій області, мінімальна (33,2) – у Чернігівській області.

Населення по території України розміщується нерівномірно. Области з розвинутою промисловістю та більш сприятливим соціально-економічним середовищем та відносно сприятливою екологічною ситуацією, відрізняються вищим рівнем щільності населення. Найгустіше заселені: Львівська, Чернівецька, Дніпропетровська, Івано-Франківська й Закарпатська області, та звісно, м. Київ. Найменша густина населення у Чернігівській, Херсонській, Кіровоградській областях, невисокі показники щільності населення у Миколаївській, Житомирській, Сумській областях.

Найбільший вплив на густоту населення мають соціально-економічні та природні фактори. Так, найменша густина населення характерна для північних районів країни (Полісся), де найвищий коефіцієнт лісистості території, значна заболоченість, ґрунти мають низьку родючість, менша розораність. До таких регіонів належать північні частини Волинської, Рівненської, Жито-

мирської, Київської, Полтавської, Чернігівської та Сумської областей.

З другої половини XX століття на розміщення населення України все більший вплив мало поступове загострення екологічної кризи і особливо Чорнобильська катастрофа. Так, у 1986 р. були повністю відселені мешканці міст і сіл 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС. Пізніше було визначено й інші території безумовного (обов'язкового) відселення та гарантованого добровільного відселення. Населення залишає й інші зони екологічної біди, які займають близько 15% території України [4].

В Україні тільки столиця – Київ є багатомільйонним містом, населення якого сягнуло трьох мільйонів, а отже, його можна вважати еквівалентом трьох одномільйонних міст. Сім міст вже перевищили або сягають одномільйонного рубежу: Харків, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса, Запоріжжя, Львів, Кривий Ріг. Десять міст, в яких зараз від 0,5 до 0,3 мільйона мешканців (Маріуполь, Миколаїв, Луганськ, Макіївка, Вінниця, Севастополь, Херсон, Сімферополь, Горлівка, Полтава) незабаром наблизяться до одномільйонного рівня, асимілювавши навколишні менші містечка. Нарешті ще десять міст, які можуть дорости до мільйона в першій половині XXI ст., – Чернігів, Чернівці, Суми, Дніпродзержинськ, Житомир, Івано-Франківськ, Хмельницький, Черкаси, Рівне, Луцьк і які зараз налічують від 0,3 до 0,2 мільйона жителів. Отже, можна сподіватися, що невдовзі половина населення України проживатиме в містах. Переважна частина великих міст – це індустріальні комплекси, і головна їхня проблема і нездоланна біда, на жаль, – продукування виробничих відходів, сміття. Деградоване штучне міське середовище справляє комплексну шкідливу дію на здоров'я населення внаслідок забруднення атмосферного повітря, дефіциту сонячного проміння, води, а також стресових факторів, зумовлених напруженим ритмом життя, скупченістю населення, нестачею зелених насаджень тощо [5].

Висновки і пропозиції. Шляхом припинення процесу урбанізації може стати екологізація міського середовища. Це стане можливим завдяки створенню або збереженню в межах міських поселень природних або штучно створених екосистем (парки, сквери, ботанічні сади і т. п.). Поселення, де поєднується міська забудова з неодмінним різноманітністю архітектури і природних ландшафтів, називають «екосіті». Що стосується ним в міському будівництві також використовується термін «екологічна архітектура».

Другий шлях наближення людини до природи – розширення приміських територій та їх освоєння за типом Екополіс. Ці тенденції отримують все більш широке поширення навколо великих

міст, особливо у зв'язку з бурхливим розвитком транспортних шляхів і засобів зв'язку. Із загального числа американців, що проживають в містах, більше 50% мають будинки в передмістях.

Слід, однак, мати на увазі, що такий екстенсивний шлях екологізації міст має не тільки позитивні, але і негативні наслідки. Як зазначає американський еколог У Сміт, розширення приміських забудов скоріше погіршує, ніж вирішує екологічні проблеми. Забудова передмість будинками типу котеджів пов'язана з великим відчуженням земель, знищенням природних екосистем або їх руйнуванням. Будівництво неминуче пов'язане з використанням великих просторів для спорудження доріг, водопроводів, каналізаційних мереж та інших комунікацій. Корінні жителі міст позбавляються близько розташованих місць відпочинку, а самі міста втрачають контакт з природними ландшафтами [6].

В дане поняття включають такого типу забудови міських територій, при яких гранично враховуються соціально-екологічні потреби людей: наближення до природи, звільнення від однотонності будівель, щільність населення не більше 100 чоловік на 1 га, створення мікрорайонів (не більше 30 тис. осіб), збереження не менше 50% площі під всілякого виду зелені насаджень і квітники, відгородження транспортних шляхів від житлових масивів, створення кращих умов для спілкування людей і т. д.

Таким чином, об'єктивні процеси розміщення населення і досвід науки і практики говорять про те, що перспективи розселення необхідно пов'язати з подальшим розвитком урбанізації і великих урбаністичних структур. Що відбулося в 1996 р в Стамбулі представницька Друга Конференція ООН з проблем середовища проживання підтримувала концепцію подальшого розвитку великих міст. У підсумковому документі учасники конференції цілком ясно висловилися за урбанізацію. Міста, сказано в ньому, здатні полегшити життя людей робити їм більше послуг, ліквідувати бідність, збільшити тривалість життя і успішніше справлятися з постійним зростанням населення нашої планети. Більшість людей прагнуть у міста з тієї причини, що як би не було важким там життя, вона все ж краще, ніж сільське [7].

Дуже важливим інструментом є розвиток науки урбоекології, що займається пошуком шляхів, засобів, методів вирішення проблем. Попередження забруднення навколишнього природного середовища завжди дешевше, ніж ліквідація або усунення його наслідки. У зв'язку з цим актуально планування природоохоронної діяльності.

Моделювання та прогноз, оцінка ризику є гарною підмогою у вирішенні екологічних проблем міст.

Список літератури:

1. Міжнародні економічні відносини: Навчальний посібник: Видання друге / Колектив авторів; за редакцією С.О. Якубовського, Ю.О. Ніколаєва. – Одеса: «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова», 2015. – 305 с.
2. Казьміна О.Е., Пучков П.І. Навчальний посібник. Основи етнодемографії. М.: Наука, 1994. – 253 с.
3. Гілецький Й.Р., Сливка Р.Р., Богович М.М. Довідник Географія «Ранок», 2009. – 480 с.
4. Мартусенко І.В., Погрішук Б.В. Регіональна економіка: підручник. – Тернопіль: Крок. – 2015. – 626 с. (гриф МОН України).

5. Джигирей В.С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища: навчальний посібник / К.: Знання, 2006. – 319 с.
6. Воронков Н.А. Екологія загальна, соціальна, прикладна: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Посібник для вчителів. – М.: Лгар, 1999. – 424 с.
7. Коптюг В.А. Конференція ООН з навколишнього середовища і розвитку. Інформ. Огляд // Екос-інформ. – 1994. – № 3-4. – С. 8-11.

Дуюн А.И., Норцова А.Е., Гринь С.А.

Национальный технический университет
«Харьковский политехнический институт»

ПРОЦЕСС УРБАНИЗАЦИИ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы возникновения процесса урбанизации. Выявлены основные черты данного процесса. Рассмотрены особенности урбанизации. Прослежена тенденция в изменении соотношения городского и сельского населения. Предложены некоторые варианты по устранению последствий.

Ключевые слова: урбанизация, город, мегаполис, население, село, агломерация.

Duyun A.I., Nortsova A.E., Grin S.A.

National Technical University
«Kharkiv Polytechnic Institute»

THE PROCESS OF URBANIZATION IN UKRAINE AND THE WORLD

Summary

The theoretical questions of the occurrence of the urbanization process are investigated. The main features of this process are revealed. Urbanization features are considered. A tendency is observed in changing the ratio of urban and rural population. Some options for resolving situations are proposed.

Keywords: urbanization, city, metropolis, population, village, agglomeration.